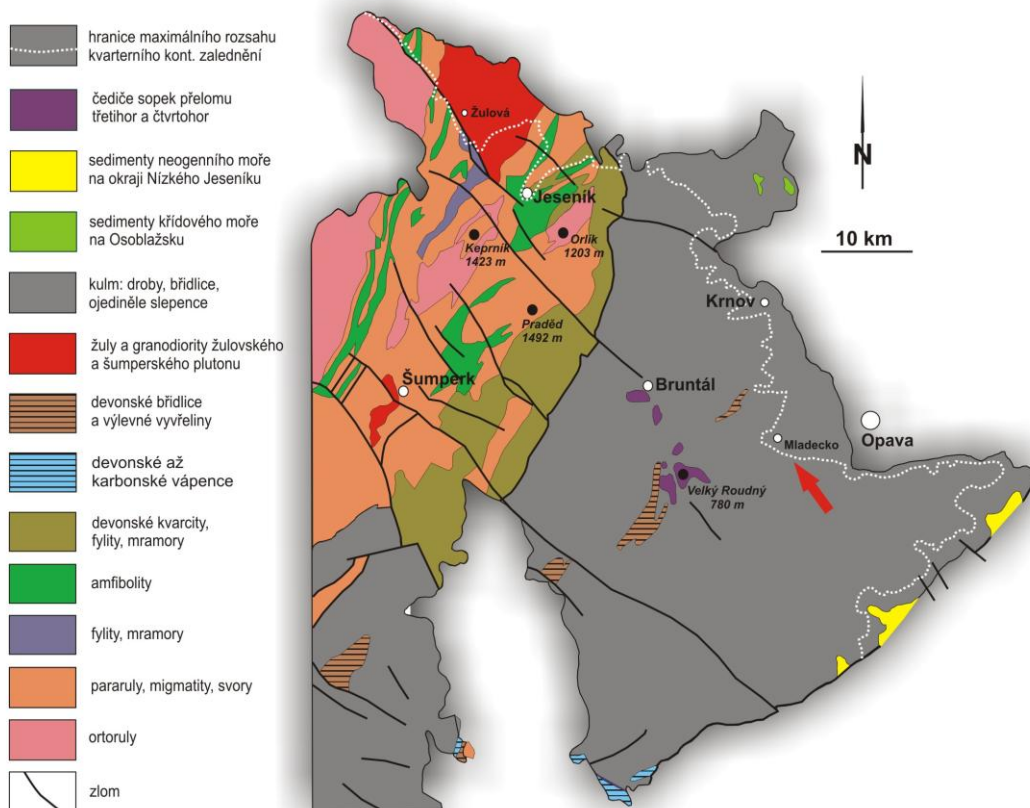

2. HORNINY JESENÍKŮ

Geologická minulost Jeseníků

Hrubý Jeseník je stejně jako Rychlebské a Orlické hory budován přeměněnými horninami a hlubinnými vyvřelinami. Nízký Jeseník je tvořen úlomkovitými sedimenty a v malé míře sopečnými horninami. Nejstaršími částmi Hrubého Jeseníku jsou **ortoruly** a je obklopují pararuly, svory a další přeměněné horniny budující hory **Keprník** a **Orlík**. Vznikly na přelomu starohor a prvohor při **kadomském vrásnění**. Ve východní části Hrubého Jeseníku a v okolí Branné se vyskytují fylity, kvarcity a mramory, představující přeměněné mořské sedimenty z období devonu. V okolí Sobotína a Jeseníku jsou tělesa amfibolitů - přeměněných devonských vyvřelin. K přeměně devonských hornin došlo v karbonu při **variském vrásnění**, kdy byly horniny vystaveny značným tlakům a teplotám při spojování tehdejších menších pevnin do jediného kontinentu Pangea. Hrubý Jeseník se při tomto vrásnění stal součástí variského pásemného pohoří. Nízký Jeseník buduje tzv. **kulm** - vrstvy spodnokarbonských drob, břidlic a slepenců, které byly uloženy v moři lemující variské pohoří. Další fází karbonských horotvorných procesů byly i kulmské vrstvy zvrátněny a zakomponovány do variského horstva. V souvislosti s tvorbou variského pohoří se ještě v karbonu do metamorfovaných hornin protavilo magma, z něhož utuhly **žulovský** a **šumperský pluton**, tvořené žulou a granodioritem. V závěru prvohor a během druhohor bylo variské pohoří **zarovnáno** erozí. V křídě a neogénu postihly Nízký Jeseník mořské záplavy. Před 20 miliony lety probíhala na severním okraji Nízkého Jeseníku sopečná činnost. Dnešní hornatý a pahorkatinný reliéf Jeseníků vznikly, když vrásnící se Alpy a Karpaty zatížily v neogénu český masiv a způsobily jeho **rozlámání na kry**. Na přelomu neogénu a kvartéru vznikly v Nízkém Jeseníku nové **sopky** (Velký a Malý Roudný, Uhlířský vrch, Venušina sopka, Červená hora). V ledových dobách během kvartéru zasáhl na úpatí Jeseníků **kontinentální ledovec**, který vznikl ve Skandinávii a rozšířil se až do střední Evropy. V poslední ledové době byly na některých místech větrem navátý sprašové hlíny.

Ukázky typických hornin Jeseníků

(obrázky jsou pořízeny s geologické expozice na zastavení naučné stezky č. 2 u školy)

Amfibolit Bukovice u Jeseníku

Břidlice Lhotka u Vítkova-břidlicový důl

Čedič s krystaly olivínu
Mezina u Bruntálu

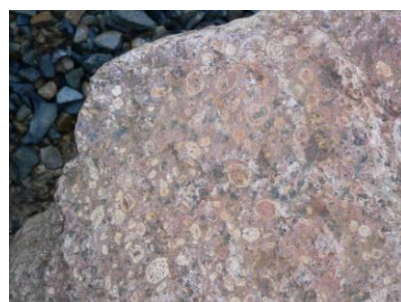
Fylit Františkov u Branné

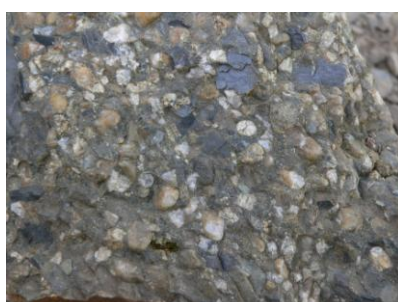
Křemen Žulová - Andělské Domky

Mramor Supíkovice

Bludný balvan žuly rapakivi
Javorník

Slepeneč Podhradí - Annino údolí

Svor s granáty (almandiny) Zlatý Chlum u Jeseníku

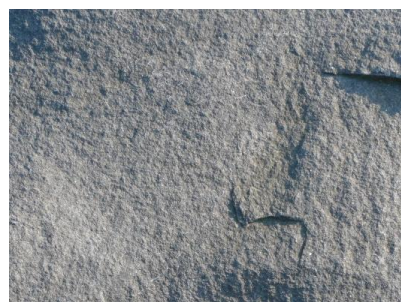
Tuf - lapilli Uhlířský vrch u Bruntálu

Útržek lávy s dutinkami po uniklém plynu Uhlířský vrch u Bruntálu

Žula Boží hora u Žulové

Droba - Mladecko - lom

Vápenec - Štramberk

Pískovec

Pracovní listy: Horniny Jeseníků

2. stupeň

Teorie

- **Vyvřelé (magmatické) horniny**

Vznikají z magmatu, které proniká chladnějším horninami na povrch, ochlazuje se jimi a postupně tuhne.

Magma

– žhavá tavenina nerostů obsahující i vodu a některé plyny

Druhy magmat:

Čedičové magma – je řídké, rychle teče a snadno dosáhne zemského povrchu
– vzniká částečným roztavením hornin ve svrchním plášti
– obsahuje málo křemíku a hliníku, ale hodně hořčíku a železa
– pokud utuhne v hloubce, vzniká hlubinná hornina gabro

Žulové magma – je hustší a pohybuje se jen na krátkou vzdálenost
– vzniká v pevninské kůře roztavením starších hornin
– obsahuje hodně křemíku
– výlevem žulové lávy na povrch vzniká hornina ryolit

Dělení vyvřelých hornin podle hloubky vzniku:

- Vyvřelé horniny výlevné (vulkanické) – vytváří se na povrchu při tuhnutí lávy; mohou vznikat i pod hladinou moře
– jemnozrnné až celistvé
– charakteristickou horninou je čedič
- Vyvřelé horniny hlubinné – vznikají v hloubkách několika kilometrů pod povrchem
– středně zrnité až hrubozrnné
– charakteristickou horninou je žula
- Žilné horniny – vznikají utužením magmatu v trhlinách a mají tvar ploché desky
– rozlišujeme ložní nebo pravé žíly (žíly – vyplněné trhliny)
– Ložní žíly leží mezi dvěma vrstvami. Pravé žíly protínají napříč vrstevnatostí, proto tuhnou v různých hloubkách.
– struktura se odvíjí od hloubky

- **Usazené (sedimentární) horniny**

Usazené horniny jsou tvořeny převážně minerály, které byly původně součástí vyvřelých, přeměněných a starších usazených hornin.

Vrstevnatost – charakteristickým rysem usazených hornin.

Mocnost vrstvy – kolmá vzdálenost mezi podložní (spodní) a nadložní (horní) plochou. Souvrství – více vrstev nad sebou tvořených podobnými horninami.

Vrstevní sled – pořadí vrstev nad sebou. Pokud není porušen, pak nejstarší horniny jsou dole a mladší se ukládají nad nimi.

Způsoby vzniku usazených hornin

1. Nahromaděním zvětráváním uvolněných úlomků jiných hornin
2. Z pozůstatků organismů
3. Krystalizací z mořské nebo sladké vody

Činitelé ovlivňující usazování:

Gravitace – Pod skalními stěnami se hromadí sutě. Při jejich nahromaděním na příkrých svazích vznikají kamenné laviny.

Vítr – V pouštích se vytváří písečné duny.

Led – V oblastech, které byly pokryty ledovcem, se vyskytují bludné balvany. Ty byly přeneseny na vzdálenost stovek kilometrů.

Voda – V řekách a jezerech se usazují jílovité sedimenty, štěrky a písky. Štěrků se usazují na horních tocích řek, kde je tok nejprudší. Písek se usazuje na místech, kde unášející síla slábne, takže na středním a dolním toku. Až do oceánských pánví je často unášen nejjemnější a nejlehčí materiál (jíl).

Zpevněné a nezpevněné usazené horniny

Zpevněné usazené horniny – Usazeniny se hromadí a jsou překrývány dalšími vrstvami. Tímto způsobem se dostávají do větších hloubek a stlačují se. Tlakem je vypuzována voda a tmelí se zrna horniny. Vyskytují se spíše v moři. Patří sem pískovec, slepenec, vápenec.

Nezpevněné usazené horniny – Usazeniny nejsou překryty dalšími vrstvami a nedostanou se tak do prostředí, kde panuje zvýšený tlak a teplota. Vyskytují se spíše na pevnině. Patří sem písky a štěrky.

- **Přeměněné (metamorfované) horniny**

Přeměněné horniny vznikají z vyvřelých a sedimentárních hornin. Jsou spojovacím článkem mezi nimi. Proces metamorfózy (přeměny) – Vnitřní stavba hornin se mění v hloubce za zvýšené teploty a tlaku. Některé minerály se v hloubce stanou nestabilní a přeměňují se na minerály, které se přizpůsobují novým podmínkám. Z těchto minerálů pak vznikají přeměněné horniny.

Hlavní činitelé přeměny hornin

Každá přeměněná hornina vzniká působením různých činitelů různou dobu, proto se z jedné výchozí horniny může vytvořit více druhů hornin.

Teplota – musí být teplota mezi 200 – 700 °C. Pokud jsou teploty vyšší, pak se horniny začínají tavit. Z vytvořeného magmatu vznikají horniny vyvřelé.

Tlak – Ke stlačování hornin dochází na rozraní přibližujících se desek, nebo důsledkem hmotnosti hornin v nadloží.

Přítomnost a složení roztoků a plynů – To pomáhá zprostředkovat výměnu iontů mezi minerály. Díky této výměně mohou být původní minerály rozloženy a nahrazeny novými.

Čas

Druhy metamorfózy

Kontaktní metamorfóza – Do geologických těles proniká žhavé magma. To horniny prohřeje na teplotu několika stovek stupňů a vznikají nové minerály. Zasahuje do malé vzdálenosti od zdroje tepla (stovky metrů až kilometry). Ve větších vzdálenostech od tepelného zdroje přeměna odeznívá.

Regionální metamorfóza – Při vrásnění se celé bloky zemské kůry ponoří do velké hloubky. Tam jsou horniny zahřáty a silně stlačeny a mohou se přeměnit. Přeměna se týká rozsáhlých oblastí (regiony). Intenzita této přeměny se nemění na vzdálenosti několika desítek i stovek kilometrů. Mezi takto přeměněné horniny patří fylity, svory a ruly.

1. Napiš 3 rozdíly mezi žulovým a čedičovým magmatem:

1. _____
2. _____
3. _____

2. Spoj ke správnému druhu vyvřelé horniny:

- a) Hlubinné horniny vznikají utužením magmatu v trhlínách a mají tvar
b) Žilné horniny vytváří se na povrchu při tuhnutí lávy
c) Výlevné horniny vznikají v hloubkách několika kilometrů pod povrchem

3. Vylušti osmisměrku a uvedená slova doplň do vět. Tajenka osmisměrky ti prozradí dvě zpevněné usazené horniny:

S	O	U	V	R	S	T	V	Í	K
E	G	M	O	Ř	S	K	É	P	E
D	Í	R	D	L	S	T	K	T	V
I	O	V	A	A	I	E	Y	O	O
M	B	A	L	V	A	N	Y	K	T
E	C	A	O	I	I	Ě	T	U	S
N	S	L	Z	N	L	T	E	P	L
T	Í	R	R	Y	E	N	A	E	E
J	N	O	K	E	S	Í	P	C	D
A	H	L	O	U	B	E	K	C	E

BALVANY, GRAVITACE, HLOUBEK, HORNINY, JÍLOVITÉ,

LAVINY, MOŘSKÉ, PÍSEK, SEDIMENT, SLED, SOUVRSTVÍ,

STOVEK, SUTĚ, TOKU, VODA, ZRNA

Více vrstev nad sebou tvořených podobnými horninami se nazývá _____.

Pořadí vrstev nad sebou nazýváme vrstevní _____.

Usazené _____ mohou vznikat krystalizací z _____ nebo sladké vody. Usazenině se jinak říká _____.

Činitelé ovlivňující usazování:

_____ – Pod skalními stěnami se hromadí _____. Při jejich nahromadění na příkrých svazích vznikají kamenné _____.

Led – V oblastech, které byly pokryty ledovcem, se vyskytují bludné _____. Ty byly přeneseny na vzdálenost _____ kilometrů. _____ – V řekách a jezerech se usazují

_____ sedimenty, štěrky a písky. _____ se usazuje na místech, kde unášející síla slábně, takže na středním a dolním _____.

Usazeniny se hromadí a jsou překrývány dalšími vrstvami. Tímto způsobem se dostávají do větších _____ a stlačují se. Tlakem je vypuzována voda a tmelí se _____ horniny.

4. Ověřte si znalosti testem:

Testové otázky:

1. **Jaký je poloměr Země?**
6 370 km, 2 650 km, 27 600 km
2. **Kam patří geologické období karbon?**
prahory, druhohory, prvohory
3. **Kam patří geologické období trias, jura, křída?**
prvohory, druhohory, třetihory
4. **V kterém období došlo k alpínskému vrásnění?**
druhohory, třetihory, čtvrthory
5. **Mezi usazené horniny patří?**
křemen, pískovec, žula
6. **Mezi vyvřelé horniny patří?**
vápenec, čedič, diamant
7. **Mezi přeměněné horniny patří?**
břidlice, mramor, sádrovec
8. **Jaká hornina se těží v mladeckém lomu?**
písek, mramor, droba
9. **V jaké hornině je vytvořena štola v Jakartovicích?**
v pískovci, v drobě, v břidlici
10. **Co se přidává do omítky?**
drť z čediče, písek, mramor
11. **Co je nerost?**
droba, křemen, písek
12. **Co je hornina?**
břidlice, dřevo, smaragd

Spojovačky (čárkou spoj, co k sobě patří)

1. diamant	sádrovec a křemen
2. nerosty	přeměněná hornina
3. droba	nerost
4. horniny usazené	hornina
5. mramor	pískovec a vápenec
6. geologické období v druhohorách	křída

Rozhodnutí o správnosti

1. Čedič, droba a vápenec jsou horniny.	Ano	Ne
2. Hornina, která se těží v obci Mladecko, je mramor.	Ano	Ne
3. Cement se vyrábí z vápence.	Ano	Ne
4. Vápenec vznikl v moři usazováním schránek mořských živočichů.	Ano	Ne
5. Stříbrné jezero v městě Opava vzniklo zatopením sádrovcového dolu.	Ano	Ne
6. Z břidlice vyrábí střešní krytina.	Ano	Ne
7. Diamant je vzácná hornina.	Ano	Ne
8. V jakartovické břidlicové štole zimují netopýři.	Ano	Ne
9. Černé uhlí se vytvořilo během ledových dob.	Ano	Ne
10. Droba se používá jako podklad pro silnice.	Ano	Ne
11. Písek obsahuje nerosty, křemen, živec a slídy.	Ano	Ne
12. Žula neobsahuje ani krystal slídy, živce a křemene.	Ano	Ne
13. Doby ledové proběhly ve třetihorách a ne ve čtvrthorách.	Ano	Ne
14. Do stupnice tvrdosti nepatří křemen, ale korund.	Ano	Ne